

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 82-95:821.163.41
ПНР

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ
Нови Сад

ИЗМЕЂУ СВЕТОГ САВЕ И ШТРОСМАЈЕРА

Да ли институције српске државе, српско друштво у целини, укључујући и Српску православну цркву треба да у националној, језичкој и верској политици следе мисао и дело Светог Саве или мисао и дело бискупа Јосипа Јураја Штросмајера? Ово питање може да изгледа апсурдно, али дилема није измишљена. Срби су око 74 године, од 1918. до 1992. живели у Југославији. Ова државна творевина није имала ослонаца у идејама Светог Саве, Доситеја и Вука Караџића, Матице српске, Српске краљевске академије. Она је имала основе у идејама илирског покрета Људевита Гаја а посебно у идејама југословенства бискупа Јосипа Јураја Штросмајера. Иако је изгледало да је ова држава настала изненада, на крају Првог светског рата, она је идејно била припремана близу један век, тачније 83 године (1835-1918) с тим што су је њени идејни творци замишљали као саставни део Аустроугарске. Много тога што се дешавало у држави Југославији по моделу је одговарало тој и таквој замисли.

Кад је, у верско-грађанском рату на крају 20. века, Југославија разбијена, схваћено је да су Срби били стратешки поражени још у Првом светском рату. Овај пораз се различито објашњава. Обично се то чини у сфери чисте политике, у односу политичких снага и у земљи и у иностранству. Међутим, узроке пораза треба тражити на свим пољима на којима је он припреман, па и у области филологије, заправо у области идеја које се тичу националног језика, а самим тиме и народа. Војнички победници у Првом свет-

ском рату, Срби, стратешки су поражени тако што су напустили своју идејну светосавско-вуковску парадигму националне политике, а прихватили туђу, штросмајеровско-јагићевску.

Да је Штросмајер био преварант, да је преварант био и Људевит Гај; да су у 20. веку највеће преваре изводили хрватски прваци Јосип Броз Тито и Мирослав Крлежа, о томе се почело говорити отворено тек после разбијања Југославије. Ма како изгледало да су се Хрвати приликом разбијања Југославије нашли у бољој позицији него Срби, њихова предност, због открића разних чинова и механизма преваре, данас губи на снази.

За највеће људе српског народа, Светог Саву и Вука Караџића, не може се рећи да су икога преварили, нити да су на преварама градили политику у корист српског народа. Срби су постали слаби оног тренутка када су ове своје великане изневерили, потиснули њихову мисао и узели Штросмајера и штросмајеревце за своје путовође. Држање Штросмајерове фигура у сали Народне скупштине у Београду значило је признање пораза. Српско питање, које је наопако постављано у Југославији, неће се моћи решити док Срби не напусте штросмајеровску парадигму у националној политици и филолошку прадигму Ватрослава Јагића, и док се не врате на пут властитих великана Светог Саве, Доситеја Обрадовића и Вука Караџића.

*

Разлике између двеју парадигми, светосавско-вуковске и штросмајеровско-јагићевске, могу се представити у неколико тачака.

а) Свети Сава и Вук Караџић су мислили, слично као што су чинили и идеолози других народа, да се народ идентификује са језиком којим говори. Они су поштовали принцип један језик = један народ.

Као и други слависти његовог времена, и Вук каже да је језик којим говоре Срби српски, а да српски језик има три главна наречја: ијекавско, екавско и икавско. По Вуку оваквих једнојезичких Срба има три вере („закон грчкога, римскога и турскога“) без обзира у којој држави живели. Српски језик је сродан другим словенским језицима али је и различит од њих. Разликује се и од бугарског и од хрватског језика, па се отуда по језику Срби раз-

ликују и од Бугара и од Хрвата. Хрватски језик чини чакавско, односно кајкавско наречје.

Супротно од тога, Штросмајер и Јагић су говорили да су Срби и Хрвати *један народ* под два имена, који се још зову и Југословени односно Хрвато-Срби. Они говоре једним језиком, који називају југословенским, односно српскохрватским, хрватским или српским, а тај језик има три наречја: чакавски, кајкавски и штокавски. Али тај један народ може се схватити и као два народа, јер се разликују по вери: Хрвати су католици тога једног језика, који обухвата и чакавски, и кајкавски и штокавски, а Срби су само православци. (Муслимани српског језика у 19. веку су још били маргинални чинилац).

Главну улогу у овом штросмајеровском покрету југословенства има Ватрослав Јагић, који је већ у години Вукове смрти (1864) прогласио себе за Вуковог настављача, тј. за „вуковца”. Јагић је веома образован филолог и зна да говори неистину. Нити је било нити има Срба који говоре чакавски или кајкавски, па се та наречја/језици никако не могу звати српским. Али он зна да Србе и Хрвате треба помешати да би се остварио главни циљ. А тај циљ јесте: да су сви римокатолици српског језика преименују у Хрвате. На тај начин нестају Срби католици, а као легитимна категорија јављају се Хрвати штокавци.

б) Вук Караџић је имао јасну тезу која се тиче обима српске књижевности. Све што је у усменој поезији изговорено српским језиком припада српској књижевности. Српској књижевности, у принципу, припада и све што је написано на српском језику, свеједно да ли су писци имали изграђену српску националну свест или је нису имали. (У Вуково време таква национална свест се изграђивала не само код Срба него и код других народа). По овом принципу књижевност старог Дубровника је, природно, била део српске књижевности, јер је настала на дијалекту на којем су говорили Вукови преци и на којем је и сам Вук писао. - У овом гледању Вук није био усамљен и изузетак. Практично сви његови савременици мислили су исто.

Јагић се о истом проблему изражавао другачије. Доследно ставу да Срби и Хрвати имају заједнички језик, а да се деле по вери, он је сматрао да све што је писано на српскохрватском језику

а потиче од православаца спада у српску књижевност, а оно што потиче од католика спада у хрватску књижевност.

У тој доследности поколебао га је Милан Решетар, Србин католик из Дубровника, који је код њега докторирао са тезом о простирању чакавштине, па је показао да се у Дубровнику говори штокавски ијекавски, тј. дијалектом који се говорио у залеђу Дубровника, односно источнохерцеговачким дијалектом српског језика. Спор између двојице филолога решен је тако што се Решетар оженио Јагићевом ћерком Станком, што га је наследио на Катедри за словенску филологију у Бечу. Али и тако што је Решетар прихватио штросмајеровску идеју југословенства, па се у добром делу живота изјашњавао Југословеном. Решетар је такође прихватио и Јагићев став да Срби и Хрвати имају исти језик, српскохрватски.

Кад се ово југословенство пред Други светски рат почело распадати, Решетар је поводом Дубровника изјавио: ако се у Дубровнику дели српско од хрватскога, онда је Дубровник по језику увек био српски.

в) Победа хрватске идеје југословенства у Титовој Југославији била је још драстичнија. Научне истине наметане су преко средстава државе. Сада, пошто те државе више нема, природно је поставити питање: која је од ових двеју парадигма исправнија.

Ако (као мерило за одговор) на то питање имамо у виду понашање других народа, долазимо до сасвим јасног става - да је исправнија светосавско-вуковска парадигма. Јер се у Европи народи идентификују и разликују на основу језика; сви европски народи су, у начелу, мултиконфесионални. Тако није било на простору бивше Југославије. Тамо су се народи идентификовали на основу вере, а један исти језик, који је некад идентификован као српски, добио је више имена (српски, хрватски, бошњачки, црногорски). Пошто је штросмајеровско-јагићевска парадигма несамерљива са европским стандардима, дакле патолошка, дошло је крајем 20. века - само на том простору у Европи - до верско-грађанског рата. Проблем који треба решити састоји се у томе да се отклони узрок патолошког понашања. То, другим речима, значи да се отклони штросмајеровско-јагићевска парадигма.

*

Да су ставови Штросмајера и Јагића о поменутих питањима блиски или заједнички – то није спорно. Ова два значајна човека деловала су истовремено, усаглашено и јавно. Постоји, међутим, много инсистирања да се докаже да су Свети Сава, с једне, а Доситеј и Вук, с друге стране нешто неспојиво. При томе се прећуткује чињеница да су на то питање јасан одговор дали наши преци из предјугословенског периода кад су (1897) на улазу у (светосавску) Саборну цркву у Београду поставили гробове Доситеја и Вука.

И Свети Сава, али и Доситеј и Вук, имају у основи исти став о томе да се народ идентификује са језиком који говори. Упркос вековима који их дели, они су дакле у принципијелном питању имали истоветан став. Кад у старим српским и словенским језицима нађете реч *језици* – та реч се данас преводи са речју *народи*. Израз *језици* у значењу народи, налазимо и у *Житију светог Симеона* од Светог Саве, али и код других наших старијих писаца. Тако како су мислили наши преци мислили су и још увек мисле и филолози и идеолози других народа. По тој парадигми Срби су народ који говори и чији су преци говорили српским језиком, без обзира на веру коју имају и на државе у којима живе. По истој парадигми Немци су они који говоре (и чији су преци говорили) немачким језиком, Мађари су они који говоре мађарским језиком, Словаци они који говоре словачким. У идентификовање тих и других народа није битна вера него језик.

Школски систем кроз који смо сви пролазили у југословенском периоду није прећуткивао Вуков став о Србима три вере. Али га је приказивао као неки ексклузивни Вуков став. Павле Ивић је ишао чак дотле да је тај принципијелан став тумачио као Вукову рачуницу да би Срба било што више. Није увиђао да је Вуков став био општеевропски, а да су тезу о заједничком језику Срба и Хрвата и о њиховој подели по вери измислили илирци и Јагић да би увећали број Хрвата. Сви Срби католици на основу те тезе претварани су у Хрвате. О томе Ивић није говорио. Као присталица штросмајеровско-јагићевске парадигме, он је мислио дословно у њеном духу: поткопавао је и научне и српске националне интересе. Писао је чак и да је језик Светог Саве био српскохрватски.

Вук има бројне књиге и текстове у којима је јасно и прецизно износио своје ставове. Па ипак су многи његови ставови фалсификовани. *Сабрани списи* светог Саве износе тек једну омању књигу. Па ипак можемо да тврдимо да његове ставове о овом питању имамо јасно изражене, ако не речима, онда другачије. Ставови Светог Саве могу се ишчитати и из познатих историјских чињеница.

Ево првог примера. Отац Светог Саве, Стефан Немања, био је прво крштен у католичкој цркви па је после био крштен у православној. Са становишта штросмајеровске парадигме, испало би да је Немања прво био Хрват па је прихватањем православне вере постао Србин. Са становишта вуковке парадигме, Стефан Немања је, поновним крштењем, променио веру али није променио национални идентитет. Био је Србин и кад је био католик, али и кад је постао православац. Доситеј је у писму Харалампију рекао: „закон и вера могу се променити, а род и језик никада”.

Постоји један догађај из живота Светог Саве који јасно показује какве је он ставове имао о народу и вери. То је онај догађај који се најкраће изражава реченицом: Монах Сава дошао је из Хиландара да, над моштима оца, помири завађену браћу, Вукана и Стефана. Свађа његове браће, међутим, није била обична свађа. Она је имала светскополитички карактер.

Потпунија прича о овом догађају гласи овако. Стефан Немања свој престо није предао старијем сину Вукану, како се обично чини, већ га је предао млађем од њега сину Стефану. После очеве смрти, Вукан се побунио против Стефана и протерао га из земље. Важно је приметити да се чин збацивања легалног краља збио уз помоћ Ватикана. Папина помоћ сигурно није била безинтересна. Да је Вукан остао на власти у Рашкој, становништво ове државе сигурно би било покатоличено. Нема јасних доказа да је Вукан, крштен као православац, променио веру у католичанску. Али сама прича о збацивању брата са престола уз помоћ Ватикана, показује да је он бар за тренутак радио за интересе ове цркве, тј. да је постао експонент њене политике.

Свети Сава као помириатељ међу завађеном браћом, показао се том приликом у пуном светлу и верника и државника. Он је реговао као јасно опредељени православац, али и као политичар-

дипломата. Гестом помирења међу браћом он је практично одбранио православље у немањићској држави. Али није ништа лоше учинио ни католицима у тој држави; оставио их је да живе тамо где су живели и да верују онако како су веровали. Није ништа лоше учинио ни Вукану. И Вукан је остао да влада у областима које му је Немања одредио.

На помирење међу завађеном браћом, треба отуда гледати преваходно као на политички чин. За ову политику је карактеристично следеће:

- а) Монах Сава се показао као велики и доследан борац за опстанак православне вере у свом народу,
- б) Самим чином помирења међу браћом руководио се принципом о верској толеранцији.

Принцип о верској толеранцији постао је руководећи принцип немањићске државе, све док је она трајала, а трајала је око 200 година. Писци историја Српске православне цркве Радослав Грујић и Ђоко Слијепчевић, сведоче да су дворским саветима немањићске државе били заступљени и представници православне, и римокатоличке, али и богумилске цркве. (Тај принцип је почео да бива опште добро европских народа тек кад га је у Аустријској монархији 1781. прогласио цар Јозеф Други под називом Патент о верској толеранцији). Наведена чињеница сведочи да политика о „Србима три закона” Вука Караџића није била нешто ново. То је стара српска политика. Ова светосавска политика била је обнављана и са обновом српске државности на почетку 19. века. Први људи српског народа: Доситеј, Текелија, Карађорђе, Милош и Вук, обнављала је немањићску и светосавску идеју о верској толеранцији, као о најбољем решењу за српски народ.

*

Још је прва Југославија, са владајућом српском династијом Карађорђевића, Србима донела нови државни систем. Тај систем, грађен на идејној основи штросмајер-јагићевске парадигме, намењао је и штросмајеровско-јагићевска решења и у области верске политике.

И Српске православна црква морала се прилагодити новом државном систему и југословенској парадигми. Односи између државе и Цркве били су сложени, па и напети. Стратешки је ипак

спровођена штросмајеровска национална политика по којој су Срби само православци, а не и римокатолици. То што су Срби римокатолици били реалност коју је Свети Сава поштовао жртвовано је идеји ђаковичког бискупа Штросмајера који је све римокатолике убрајао у Хрвате. У Краљевини Југолавији су упоредо слављени, ради равнотеже, и Свети Сава и бискуп Штросмајер. Па ипак, било је разлике. Штросмајер је био свејугословенски славодобитник, а Свети Сава је био сведен на српског православног свеца. У социјалистичкој Југославији Свети Сава (који је био и један од првих србиста) био је апсолутно потиснут; слављен је и даље само Штросмајер. Свети Сава је делио судбину србистике, која је такође била потиснута. А да би се штросмајеровско-јагићевска парадигма одржала и учврстила, било је потребно одвојити Вука Караџића од Светога Саве. Вуку је било подметнуто да је био „створач заједничког језика Срба и Хрвата”; представљан је као саборац илираца, а не као филолог који се од њихових теза ограђивао.

Самим дефинисањем Срба као православаца, штросмајеровско-јагићевска парадигма је задовољила своје главне амбиције. Владајућа парадигма није се мешала у унутрашњи живот Српске православне цркве. Настојала је само да ова Црква у политици према Србима води политику у складу са штросмајеровским идејама. Тако је дошло до двојног живота Српске православне цркве. У верском животу она је сачувала светосавски карактер. Али светосавски карактер није сачувала и у политици према српском народу, односно у националној политици. У тој области њено деловање било је више у складу са штросмајеровским а не са светосавским идејама. Сведоци смо да је таква политика по српски народ, као целину, имала лоше резултате.

Опште је уверење да је Српска православна црква сачувала од пропасти српски народ. Заборављана је и друга страна истине: да је и српски народ, као целина, био заинтересован за опстанак Српске православне цркве. Патријаршију Српске православне цркве обновио је у 16. веку Србин, а турски велики везир, Мехмед паша Соколовић, постављајући за патријарха свога рођака Макарија Соколовића. Обновљена Патријаршија сабрала је све православне Србе расуте у више држава на широком европском простору. Српству је вековима служио римокатолички Дубровник. Он је

зрачио слободарским духом и био привлачан Србима свих вера. Србин православца Сава Владиславић, чувени министар руског цара Петра Великог, назвао је себе Рагузински да би великом православном свету, пре свега у Русији, указао на своје порекло којим се поносио. Није случајно баш о њему велики српски песник Јован Дучић написао једну од најбољих биографија у српској књижевности. Али у време превласти штросмајеровске оријентације, овакве чињенице су систематски потискиване.

Срби су опстојали као народ помоћу светосавске филозофије живота и јер су имали изграђено основно својство сваког народа, сопствени језик. На тој основи опстајали су и други европски а посебно словенски народи (рецимо католичко-протестантски) које нису имали своје националне цркве. Став да је Србе сачувала Српска православна црква, а не језик, потиче из штросмајеровско-јагићевске парадигме. То је она парадигма која хоће Србима да одузме језик, свдећи их само на православце. А затим и да им поруши и православље.

*

Релативно лако је срачунати шта се Србима негативно десило откако им се била наметнула штросмајеровско-јагићевска парадигма.

а) Из српског националног корпуса, на основу те парадигме, искључена су бар два значајна дела: Срби римокатоличке вере и Срби муслиманске вере. То значи да је српски национални корпус значајно умањен.

б) Срби римокатоличке вере претворени су у Хрвате, тако да је хрватски национални корпус знатно увећан. Срби муслиманске вере претворени су у посебан народ. Од 1992. припадници тако створеног народа себе називају Бошњаци.

в) Управо оваква однорођивања су се показала као неприродна у односу на она која се могу сматрати природним. Однорођивања се стално дешавају у свету. Многи Срби, Пољаци, Чеси, претопили су се у Немце, Французе, Енглеze; прихватили су њихов језик и културу. Али самим тиме нису постали анти-Срби, анти-Пољаци, анти-Чеси. У ранијим периодима било је много Грка, Цинцара и других који су се претапали у Србе. Зна се да се стотину хиљада Срба, отсељених у 18. веку у Русију, претворило у Ру-

се. Велики руски писац Владимир Војнович јесте Рус, али с поносом је истицао и да је пореклом Србин. Сматрам да су такве појаве природне.

г) Однорођивање Срба римокатолика или Срба муслимана је сасвим другачије од онога о коме је напред нешто речено. Оно је неприродно, јер се одвијало по једној неприродној парадигми. Зато што је неприродна, она је патолошка. Патолошку мржњу према Србима православцима испољавали су они Хрвати који су етнички пореклом Срби, који говоре истим матерњим језиком као и Срби. То се нарочито дешавало у време Другог светског рата и у време разбијања Југославије. Управо ти бивши Срби приликом разбијања Југославије показали су се непријатељски према популацији која је наставила да се сматра Србима. Сада је Србима буквално угрожен и језик и књижевност. Ако су Бошњаци (тј. Срби муслиманске вероисповести) посебан народ, онда они имају и свој посебан језик. Ако су Хрвати штокавци (раније Срби католици) други народ различит од Срба, онда они такође имају свој посебан језик. А кад се језик Срба муслимана и Срба римокатолика одузме од српског језика, битно је нарушен идентитет и интегритет српског језика.

Српска православна црква никад јавно и гласно није прихватила штросмајеровске идеје о српском народу. Али су те идеје заступали и и данас заступају многи јерарси ове Цркве. Представљајући само православце као Србе, они отварају врата истојезичницима других вера да свој матерњи језик издвајају од српскога. Самим тиме, они подривају и сам темељ српског народа, његов језик.

*

Ако кажемо да се поједини архијереји Српске православне цркве, омаловажавајући етничко-језичку одредницу српског националног идентитета, држе, у ствари, штросмајеровске политике, онда смо и нехотице рекли да неки делови садашње Српске православне цркве не ради у интересу српског народа.

У предјугословенском периоду, на разним странама српског народа, било је јасних и изразитих отпора према Штросмајеровом деловању. Његови противници су били и кнез Михаило Обреновић, и краљ Милан. Против његове политике били су и српски па-

тријарси Герман Анђелић и Георгије Бранковић; посебно је то био далматински владица Никодим Милаш. Били су, разуме се и други. Те чињенице треба имати у виду ако се прихвати потреба да се парадигма на основу које су Срби доживели историјски пораз замени парадигмом на којој су вековима опстајали и напредовали. А да је то могуће показује један мало познати историјски пример.

У књизи *Србија и Ватикан (1804-1918)*, једног великог, а скрајнутог филолога Љубомира Дурковића Јакшића, има доста корисних података о Штросмајеру. Дурковић Јакшић је био стипендиста Пољске православне цркве. Постао је затим значајан полониста који се разумевао се и у црквене и у филолошке послове. Цела глава осма ове његове обимне књиге (383-451), посвећена је једном важном догађају: покушају Штросмајера на прелазу 19. и 20. века да Илирски завод св. Јеронима у Ватикану преименује у Хрватски завод св. Јеронима и отпору црногорског кнеза Николе Петровића Његоша том чину. Кнез Никола (краљ Црне Горе од 1910) схватио је да ако се Штросмајерова политика прихвати, онда ће сви католици српског језика у тадашњој Црној Гори бити третирани као Хрвати. Да би спречио такав исход догађаја, овај тада самосвесни владар српске кнежевине, позвао је у двор у Никшићу Примаса српског из Бара Шиму Милиновића, три дана га држао у гостима, док нису утаначили политику. Затим је позвао Лују Војновића, свог министра спољних послова, Србина римокатолика, и њих двојицу послао у Ватикан. Ватикан је морао да призна да постоје Срби римокатоличке вере, не само на простору Црне Горе, већ на простору српског језика, који обухвата 12 бискупија. Кнез Никола, својим дипломатским потезима, од Ватикана није правио свог непријатеља, већ се према њему односио као према великој црквеној организацији која проблеме мора да решава у складу са својим принципима. У односу према моћном бискупу Штросмајеру црногорски кнез је изашао као победник.

Вероватно више него иједна друга књига, ова Дурковићева, осветљава појам Примаса српског, односно Примаса Србије. По документима на које се он позива, титула Примаса у Римокатоличкој хијерархији прва је до папе, изнад кардинала. Од јужнословенских народа ту титулу имају само Срби, а немају је ни Хрва-

ти ни Словенци. На оном Сабору у Констанци почетком 15. века, на којем је био осуђен Јан Хус, примас Србије је имао место после Примаса Германије, а пре примаса Хунгарије.

*

Светосавско политичко решење верског питања разликује се од оног штросмајеровског које је данас у Србији на снази. То се може показати на једном примеру. На свечаним приликама у Србији појављују се понекад и верски поглавари. Њих представљају обично: Патријарх српски, који је Србин, Поглавар исламске заједнице који је Бошњак, и Надбискуп римокатолички који је Словенац.

Ако би се у Србији понашало у складу са светосавском традицијом, дакле са традицијом Немањића, али и са традицијом европских народа, овај чин би требало да буде постављен другачије. Верске заједнице у Србији представљали би Патријарх српски, Примас српски и Поглавар исламске заједнице који би сви били по националности Срби, па би самим тиме били и српски патриоте.

Између ова два решења реализатори српске политике би требало да изаберу по Србе боље решење. Другачије казано: да се и свесно и јасно определе између два решења: светосавског и штросмајеровског.